

1.2. Державне регулювання інноваційно-інвестиційного розвитку виробничих підприємств

Процес переходу до ринкових відносин, виникнення перспектив інтеграції економіки держави у світову систему господарювання зумовили значне розширення прав суб'єктів господарювання, зокрема у виборі джерел та способів фінансування їхньої діяльності. Тому, цілком виправдано, що підприємства застосовують у своїй діяльності не лише власні зароблені кошти, а й кошти залучені із зовнішнього підприємницького середовища. Функціонування підприємства безпосередньо пов'язане з мобілізацією, розподілом, використанням та накопиченням різних ресурсів. Ефективність цих процесів залежить від вміння керівництва оптимізувати обсяги, склад та структуру ресурсів відповідно до особливостей умов здійснення виробничо-господарської діяльності підприємства. Виробничі процеси ґрунтуються не тільки на використанні засобів праці та матеріальних запасів, необхідних для створення продукції, але й тісно пов'язані з рухом коштів. Здійснення виробничо-господарської діяльності підприємств у ринковій економіці неможливе без грошових відносин, які супроводжують процеси виробництва продукції, формування доходів, розподілу накопичених ресурсів тощо. Однак, потреби підприємств у коштах часто не співпадають з їх фінансовими можливостями. В таких ситуаціях підприємства намагаються мобілізувати необхідний обсяг коштів з різних доступних для них джерел. Коли вичерпані власні фінансові можливості, підприємства вдаються до залучення коштів із зовнішніх джерел. Відтак, сучасний розвиток економічних відносин потребує глибшого аналізу сутності та особливостей процесів залучення коштів спрямованих на підвищення конкурентоспроможності та доданої економічної вартості.

Побудова ефективного, гнучкого та адаптованого до сучасних умов механізму залучення коштів, а наш погляд, неможлива без комплексного дослідження сутності самого поняття «залучення коштів», його елементів, ознак та форм.

З опрацьованих у процесі дослідження джерел можемо стверджувати, що сутність поняття «залучені кошти» доволі суперечливо трактується у зарубіжній та вітчизняній літературі. Насамперед, розглянемо трактування термінів «кошти» та «залучення» в енциклопедичних джерелах. Згідно Академічного тлумачного словника «кошти» - це гроші чи матеріальні цінності [1]. Сутність «залучення» пояснюється як дія, яка означає мобілізацію, спрямування, здобування певних об'єктів [1]. Тобто, ґрунтуючись на тлумаченні значень слів «залучення» та «кошти» можна стверджувати, що залучення коштів це дія, яка спрямована на мобілізацію, здобування певних грошових і матеріальних цінностей, які мають грошове вираження.

Науковці [2] схильні розподіляти кошти за різними формами та джерелами утворення. З огляду на це, можна констатувати, що переважна більшість науковців класифікують кошти підприємства відповідно: до місця їх мобілізації (сформовані вони всередині підприємства чи надійшли ззовні) [2;3с.248;4;6]; за джерелами власності (власні чи позикові) [4,с.16;6,с.13];.

На наш погляд, щоб забезпечити ефективність формування і використання коштів необхідно класифікувати також відповідно до того, як вони отримані, зокрема, чи зароблені вони у процесі операційної діяльності підприємства, чи внаслідок активізації фінансової діяльності.

Процеси залучення коштів на підприємство суттєво залежать від впливу чинників зовнішнього та внутрішнього підприємницького середовища. У сучасній літературі розглядаються різні підходи і методи вивчення зовнішнього та внутрішнього оточення підприємства [3]. Внутрішнє середовище підприємства є джерелом його ефективного функціонування, оскільки включає потенціал розвитку на певному проміжку часу. Водночас, внутрішнє середовище може також бути і джерелом проблем і навіть банкрутства підприємства у тому випадку, якщо потенціал не забезпечує ефективного функціонування підприємства, зазначає Г.А. Рижкова. Зовнішнє середовище є джерелом ресурсів, необхідних для підтримки внутрішнього потенціалу підприємства на належному рівні та сферою формування ризиків підприємницької діяльності. Підприємство знаходиться в стані постійного обміну із зовнішнім середовищем, забезпечуючи тим самим можливість виживання. Однак, ресурси зовнішнього середовища не безмежні. Ними користуються багато інших підприємств, що знаходяться в цьому ж середовищі. Тому завжди існує імовірність того, що внаслідок впливу певних чинників підприємство не зможе отримати необхідний обсяг ресурсів із зовнішнього середовища. Це може ослабити його потенціал і привести до багатьох негативних для підприємства наслідків.

У законодавчо-нормативній базі термін «залучені кошти» використовують для позначення специфічних операцій, які здійснюють органи державного управління. Зокрема, згідно Положення Національного банку України залучені кошти – «кошти юридичних та фізичних осіб у національній та в іноземній валюті (у тому числі в банківських металах); у розпорядженнях Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг «залучені кошти – кошти, прямо або опосередковано отримані на зворотній основі від фізичних осіб та/або юридичних осіб, отримані залишки фінансових активів, які виникли в результаті здійснення звичайної господарської діяльності в інтересах цих осіб». Тобто, зазначені трактування досить обмежено розкривають сутність терміну «залучені кошти», акцентуючи увагу переважно на функціях державних органів, щодо яких застосовується це поняття.

Економічна енциклопедія дає визначення «залучених коштів» як «оборотних засобів, одержаних підприємствами у тимчасове користування» Основним джерелом залучених коштів виступають кредити, однак у ролі залучених можуть виступати і кошти, які тимчасово належать підприємству - перехідна заборгованість із заробітної плати, за розрахунками з бюджетом тощо [2].

Фінансово-економічний словник Загороднього А.Г. та Вознюка Г.Л. надає таке визначення залучених коштів – це кошти залучені зі сторони. Розрізняють кошти залучені на довгостроковій та короткостроковій основі. Строковість визначає різний склад залучених коштів. Так до довгострокових відносять кошти, які формують за допомогою реалізації боргових цінних паперів та довготермінової кредиторської заборгованості, а до короткотермінових – короткотермінову кредиторську заборгованість, заборгованість щодо сплати заробітної плати та податків тощо. Ці кошти мають термін сплати до одного року [3,с.248]. У своєму визначенні автори наголошують, що сутність залучення коштів передбачає їх надходження із зовнішнього середовища функціонування підприємства, а не в результаті його виробничо-господарської діяльності.

Подібну думку висловлює у «Великому Бухгалтерському словнику» Азриліан А.Н. Автор наводить визначення «залучених коштів», як коштів, що не належать підприємству, але які тимчасово, до повернення беруть участь у господарській діяльності в якості джерел формування оборотних коштів. В умовах ринкової економіки залучені кошти це насамперед кредитні ресурси [4].

Відтак, можемо стверджувати, що науковці схильні поділяти залучені кошти на зовнішні та внутрішні. Однак, слід зазначити, що такий підхід не враховує того чи потребують кошти повернення та плати за їхнє використання. Окрім цього, аналіз публікацій показав, що вітчизняні та закордонні науковці неоднозначно розглядають не тільки поняття «залучених коштів», але і їхній склад. На основі опрацьованих наукових джерел можна виділити декілька основних груп поглядів на сутність та склад залучених коштів:

Підхід до залучення коштів на основі поверненості. У своїх наукових працях такого підходу дотримуються А.М. Поддєрьогін, Терещенко О.О., Тарасюк Г.М., Шваб Л.І., Покропивний С.Ф., Ковальов В.В., Фосс Н та інші. Ці автори розглядають власні, позикові та залучені кошти підприємства. На їх думку власні кошти не повертаються, оскільки надходять в процесі здійснення виробничо-господарської діяльності, а залучені кошти, хоч і надходять із зовнішнього середовища чи від сторонніх осіб, але не передбачають механізму їх повернення власнику, зокрема благодійні внески, державна допомога тощо. Позикові кошти надходять на підприємство вже з умовою їх повернення у майбутньому.[5]

Бухгалтерський підхід сформований на основі розподілу коштів у бухгалтерській звітності підприємства. Таким чином, виділено власні кошти і залучені кошти, під якими розуміють зобов'язання підприємства. Основною характеристикою залучених коштів згідно бухгалтерського підходу є повернення цих коштів після процесу їх використання і розмежування довгострокових та короткострокових залучених коштів. Це свідчить, що прихильники зазначеного підходу схильні ототожнювати залучені та позикові кошти. При обґрунтуванні обсягів залучення коштів на основі бухгалтерського підходу слід враховувати вплив джерел формування коштів на структуру балансу. Основною ознакою залучених коштів у бухгалтерському підході є їх визначення як зобов'язань підприємства, зокрема, на основі Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 11 "Зобов'язання". Згідно цього стандарту зобов'язання підприємства поділяються на довгострокові, поточні, забезпечення, передбачувані зобов'язання, доходи майбутніх періодів. Розподіл залучених коштів відповідно до балансу передбачає визначення їх сутності як ресурсів, залучення яких у процесі господарської діяльності пов'язане зі зростанням боргових зобов'язань, а після настання терміну їх використання загальний обсяг ресурсів

підприємства знижується за рахунок вилучення залучених коштів з обігу. Такий підхід чітко розмежовує джерела надходження коштів. Однак, не усі залучені у господарську діяльність підприємства кошти мають бути віднесені до його боргових зобов'язань. Зокрема, кошти, які залучені на основі емісії акцій чи цільова державна допомога, яка не передбачає повернення і сплати відсотків за її користування, не належать до боргових зобов'язань. Варто зазначити, що бухгалтерський підхід дає змогу облікувати обсяги надходження позикових коштів. Однак, недоліком бухгалтерського підходу є складність відслідковування механізмів надходження коштів і те, що залучення коштів розглядається як процес зростання боргових зобов'язань, а не розвитку можливостей для фінансування. Прихильниками дослідження залучених коштів на основі даних бухгалтерської звітності є: Протопова В.О., Полонський А.Н., Шеремет О.О., Карлін Т.Р., Кірейцев Г.г, Слав'юк Р.А. тощо [6].

Витратний підхід. Науковці виділяють власні і залучені кошти, які ототожнюють із позиковими. Згідно цього підходу виокремлюють кошти за користування якими передбачено плату у формі відсотків чи дивідендів і ті, процес залучення яких не пов'язаний з жодними витратами.

Підхід на основі місця мобілізації, згідно якого кошти підприємства формують за допомогою внутрішнього фінансування та зовнішнього залучення. Внутрішнє фінансування здійснюють за рахунок коштів, які підприємство заробляє в процесі своєї виробничо-господарської діяльності. Зокрема, до цієї категорії доцільно віднести прибуток, амортизаційні відрахування тощо. Деякі вчені схильні відносити до внутрішнього фінансування також кошти отримані внаслідок реструктуризації активів тощо. Залучені кошти є елементом зовнішнього фінансування. До них належать кошти які мобілізуються на фінансовому ринку в результаті операцій з акціями, облігаціями, отримання банківських кредитів тощо та кошти які підприємство одержує в порядку перерозподілу (державні субсидії, страхові відшкодування тощо) [4]. Такого підходу у вітчизняній літературі дотримуються Бойчик І.М., Іванілов О. С., Оспіщева В.І., Філімоменков О.С. [5]. Згідно їх тверджень залучені кошти – це кошти, що надходять на підприємство із зовнішнього середовища, та, відповідно до певних умов, приймають участь у його виробничо-господарській діяльності. Прихильники цього підходу акцентують увагу саме на власності коштів, які застосовує підприємство для фінансування.

Виокремлені підходи не є взаємовиключними, оскільки використання кожного з них дає змогу отримати необхідну інформацію для інвесторів та власників підприємства. Тому залучення коштів доцільно здійснювати з огляду на принцип взаємодоповнення. Використання в діяльності підприємства лише одного підходу створює перешкоди для комплексного оцінювання процесів залучення коштів відповідно до нових вимог ринку. Так, оцінювання залучення коштів тільки на основі бухгалтерського підходу суттєво обмежує інформацію про альтернативні джерела власних коштів та не відображає тенденцій фінансових ринків, тож його доцільно застосовувати в межах контрольної функції, для обґрунтування тактичних рішень, пов'язаних з управлінням витратами і структурою капіталу. В сучасних умовах увага акцентується на ринковій оцінці залучення коштів, зокрема, на тому обсязі коштів залучених із зовнішніх джерел (оцінених в поточний момент часу), які по-перше, дозволять продовжувати функціонувати підприємству далі і, по-друге, на вартості цих джерел. Важливим є не формальний критерій розподілу коштів згідно статей балансу та термінів їх використання, а усвідомлення того, що залучені кошти є необхідним джерелом фінансових ресурсів для стабільного функціонування підприємства та зростання його конкурентних переваг.

Відповідно до виокремлених підходів, підприємство може залучати кошти із зовнішнього та внутрішнього середовища. Як уже зазначалось, дослідники схильні по-різному трактувати склад та сутність залучених коштів із внутрішнього середовища. Зокрема, ряд вчених, серед яких А. М. Поддєрьогін, Терещенко О.О., Фосс Н. [5], вважають, що кошти залучені із внутрішніх джерел формуються за рахунок коштів для забезпечення майбутніх витрат і платежів. Фактично ці кошти можуть бути мобілізовані підприємством будь-коли, однак їх теж доведеться повертати. Необхідність повернення цих коштів ґрунтується на тому, що підприємство зацікавлене в тому, щоб зарезервувати певну суму, що може виявитися необхідною для погашення можливих зобов'язань, якщо ні суму, ні дату виконання таких зобов'язань неможливо з точністю передбачити. Інша група науковців, до яких належать Бойчик І.М., Ковальов В.В., Фосс Н. [2] тощо, вважають, що окрім внутрішньої кредиторської заборгованості, до коштів, залучених із внутрішніх джерел доцільно також віднести амортизаційні відрахування, нерозподілений прибуток та кошти отримані від реалізації активів, фактично такі кошти не потребують

повернення та плати за їх користування. Узагальнюючи думки вчених варто зазначити, що кошти залучені із внутрішніх джерел мають дуже обмежений характер, відтак за їх допомогою неможливо повністю профінансувати розвиток підприємства. Ґрунтуючись на тому, що за допомогою внутрішніх залучених коштів не можливо повністю забезпечити розвиток підприємства, основну увагу у роботі доцільно зосередити на зовнішньому залученні коштів.

Структура залучених коштів підприємства залежить від стадії його життєвого циклу. Зокрема, доцільно виокремити базову та набуту структуру коштів підприємства. Базова структура залучених коштів формується коли підприємство щойно розпочинає свою діяльність і відповідає структурі коштів, які були внесені його засновниками для формування стартового капіталу. Базова структура залучення коштів залежить від організаційно-правової форми підприємства, зокрема АТ, ТОВ тощо. Організації, які вже функціонують на ринку, окрім початкового обсягу коштів використовують для фінансування набуті кошти, тобто ті, які сформовані в процесі виробничо-господарської діяльності. Тому залучені кошти підприємства доцільно розмежувати за етапами їх формування та виокремити первинно сформовані та додатково набуті. Склад додатково набутих коштів не є однорідним. На наш погляд доцільно виділити такі види набутих коштів підприємства: зароблені – кошти, які отримані від здійснення виробничої та інвестиційної діяльності, зокрема від продажу продукції, виконання робіт та надання послуг, доходи у формі дивідендів, відсотків отриманих від інших суб'єктів господарювання тощо; вивільнені – кошти, які підприємство отримує в результаті зміни умов його виробничо-господарської чи фінансово-економічної діяльності, зокрема прискорення їх обіговості тощо; залучені – кошти, які мобілізовані на фінансовому ринку та від інших суб'єктів господарювання на основі емісії акцій, банківського кредитування, комерційного кредитування, лізингу, отримання дотацій чи субвенцій тощо. Формування залучених коштів пов'язане зі значними витратами і ризиками для підприємства, що вимагає відповідних управлінських впливів.

Список джерел

1. Академічний тлумачний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/>.
2. Економічна енциклопедія : у 3 т. / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Академія, 2000–2001. – 2624 с.
3. Загородній А. Г. Фінансово-економічний словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львів. політехніка», 2005. – 714 с.
4. Большой бухгалтерський словарь / под. ред. А. Н. Азрилияна. – М. : [б. и.], 1999. – 574 с.
5. Фінанси підприємств : підручник / керівник авт. кол. і наук. ред. А. М. Поддєрьогін. – 3-є вид., перероб. та доп. – К. : КНЕУ, 2000. – 460 с.
6. Протопова В. О. Економіка підприємства : навч. посіб. для студентів економ. спец. вищ. навч. закл. / В. О. Протопова, А. Н. Полонський. – Київ : ЦУЛ, 2003. – 220 с.